

szükségszerű következménye volt, hogy a versbeli személyiségképlet is elvontabbá-
 áttételesebbé vált. Igaz ugyan, hogy a versek sorának nem a költő emberi önéletrajzát
 kell megadni, hanem egy lírai személyiséget illik felmutatni, ez a kép azonban nyilván
 más jellegű egy absztraktabb, s más egy újrealista ábrázolásmódban. Ez a közlés mód
 azért válhatott meghatározóvá, mert az alkotó másként kezdte szemlélni az én és a vi-
 lág összefüggéseit a „szenvedésre” és a lehetséges „magyarázatokra” figyelve. Aligha vé-
 letlen, ha Kosztolányi mellett József Attila és Szabó Lőrinc ötlik eszünkbe ismételten
 is, e versek gondoljaival szembesülve. Mindennek háttérében nemcsak költészettani meg-
 fontolások állhatnak, nemcsak az, hogy a harmincas évek újklasszicizmusa a legközvet-
 lenebb példája lehet a mai klasszicizáló tendenciáknak. Hiszen a harmincas évek ten-
 denciái mögött is keserű tények által determinált történetfilozófiai meditáció állt. Nem
 egyik vagy másik politikai mozgalomban, ideológiában kellett megrendülnie csak a
 gondolkodó főnek, hanem az emberi kultúra egészét illetően kezdtek felvetődni azok
 a kérdések, amelyek ma már teljességgel megkerülhetetlenek, s amelyekre ma bármely
 adható válasz még kevesebb pozitív egyértelműséget kínál. A barbárságnak sokféle
 formája van, leleményesen keseríti és korlátozza az emberi értékek érvényesülési körét.
 Mégsem marad más út, mint fellépni mindenfajta barbárság ellen. Megörökíteni a fe-
 nyegetettséget, a társadalmi, az egzisztenciára vonatkozót, a fizikait, az anyagit, a bioló-
 giát, a filozófiát, de felmutatni a kitörés lehetőségeit is. Megírni az *Invokáció az álom-
 hoz* vallomását, megírni a szapphói verseket, amelyek a tavaszt, az életet, a szabadságot,
 a reményt éltetik, várják-kívánják-ünneplik, kulcsszóvá téve – más versekben is – a lélek
 fogalmát, amely minden érték legfőbb őrzője: „kint csak a rontás, // bent a múlt, és
 bent a betűk, az írás, / bent a szó, és bent, idebent a lélek, / minden itt van, itt a re-
 mény is, innen / nő a magasba!” (*Szapphói vers a reményről*)

Vasyl Giza

Lexicon O. T. egy szócikk megkísértése

TOLNAI OTTÓ: VERSEK KÖNYVE

*most már azt hiszem el is árultam ki az én apukám
 a tolnai világlapja*

(a gyönggyel töltött browning)

*igen ez a dologban a pláne hogy boldog beavatottként
 (WS az adrián; zsebrák)*

T. O. – mormolta maga elé betűjelekre, rövidítésekre, anagrammákra és általában
 a jelekre, valaminek valamilyen egyezményes, vagy akként funkcionálni képes jellel
 való ábrázolására érzékeny levéltársam, miután a monogram viselője magával vitte dia-
 bolikus színeit az egykori piarista rendház padlásán lévő munkaszobánkból. (Társam
 főleg címerek és térképek tudósa, de a betűjelek sem maradnak tőle érintetlenek, ka-
 pásból feloldja szavakká a parkoló autók rendszámabláján a betűjeleket.) Aztán rájön,

mire emlékezteti a két egymásra vetülő betű. O. T., azaz Orbis Terrarum. Orbis terrarum, vagyis a földkerekség. A középkor világában nagy tekintélye volt a szónak és a képi ábrázolásnak. A térképészet nem egyszerű mesterség, hanem tudós művészet, ars. A Geographia Sacra a Teremtés könyvének megfelelően a Földet korong alakúnak tudja, amelyet az óceán vesz körül, azon túl semmi sincs, vagyis a megnevezhetetlen semmi *van*, az örök sötétség birodalma. „A Biblia leírásának megfelelően, a középkori térképek leggyakoribb típusa az úgynevezett O–T-térképek, a világtérkép latin kifejezése, az Orbis terrarum után. A földet körülölelő kör alakú henger alkotja az O betűt. Az O betűbe zárt Föld közepe Jeruzsálem. Jeruzsálem alatt húzódik a T betű vízszintes szára. A bal oldali ágat a világtengerből kiszakadó Tanais folyó és a Fekete-tenger, a jobb oldali szarát a Nílus képezi. A T függőleges szára a Földközi-tenger. A térkép keletre tájolt. A T feletti félkör Ázsia, a bal oldali körnegyed Európa, a jobb oldali Afrika. Ázsia tetőpontjára rajzolták a Paradicsomot, első lakóival és a tudás fájával.” (Klinghammer István–Papp-Váry Árpád: *Földünk tükré a térkép*. Bp. 1983. 37. o.) Micsoda istenkísértés, ördöggel való cimborálás ilyen névvel járkálni a világban! Akárha egy konstruált név lenne, melynek a monogramjai (is) jelként funkcionálnak. A név valóban felvett név, legalábbis ez derül ki Tolnai több írásából, igaz, nem ő, hanem apja veszi föl a kisvárosban furcsán, idegenül hangzó Kracsun helyett. A művek szerint (élet?, irodalom?) a Tolnai Világlapja a névadó. Esetleg Tolnay Klári, a varázslatos színésznő? T. O. megnyilatkozásaiban erre is van adat. Az ilyen „véletlenek” (az élet?), a mindennapokhoz tartozó, ám abból kissé kiemelkedő, valamilyen módon különös események, tárgyak, vonások, jelenségek Tolnai írásművészetének anyaga a Wilhelmdalok „feltalálása” óta. Amiről *beszélni lehet*. Egymás között, az utcán megállva vagy baráti körben, egy kert lugasában vagy a sétálóutcára kiköltözött vendéglő asztalánál. Ahol a történeteknek csattanniuk kell, a társaságtól függően harsányan vagy finoman, csak belül visszhangzón (amit a szem jelez). Annak, aki ilyen asztalnál érvényesülni akar, mindig mindenről eszébe kell jutnia valaminek. Minden labdát vissza kell ütni, nem nagy erővel, csak finoman, enyhén gellert adva neki. Az ilyen mesélőnek lexikon a feje. (Látom már, hova akarok kilyukadni!) Thomka Beáta emlegeti Tolnai ismétlései kapcsán a *feledékenységet*. (Jelenkor, 1993. április, 354. o.) Ez a szóbeli elbeszélő műfajok egyik fontos szerkesztő elve. A véletlenekhez tartozik, hogy Tolnai Világlexikona VI. (diabolikus számú) kötete a *címertől a csipkéig* veszi számba a világot.

A különleges események, tárgyak a mindennapjainkból vétettek, vagy legalábbis köthetők ahhoz. A világmindenség ott van apa boltjában, ott az Újvidék Aruházban, az apróhirdetés dicsőített műfajában („eladhatnék mindent, megvehetnék mindent”; „vállalhatnék mindent / és ismeretségeket köthetnék”; „kiadhatnék mindent / és érvényteleníthetnék mindent”; „maga a megváltó sem munkálkodhat más műfajban / omnibuszt kínál nóniuszt keres vagy fordítva / nóniuszt kínál omnibuszt keres” (A korallbokorba oltott karfiol. Az én kiemelésem L. I.) Dokumentálni kell minden semmiséget (a különös szelekció a teljességet sugallja), mindent följegyezni, minden fontos lehet. Jellemző kifejezései: regisztrálni, katalogizálni. És állandó motívuma a mindenről tudó Tolnai Világlexikon. Talán legjellemzőbb kötetcíme a *Világpor*. A képert ebben a kötetben is visszanyúl: „végre láthatóvá lettek / a véres verejték fonalai / kezd kirajzolódni a nagy csipke / melyet évtizedek óta könyörtelenül / verek / verselek / és mániákusan zární kezdtem szobám ajtaját / nehogy az ultraviola tollseprű berepüljön / leporolja világi & vidéki poraimat” (A nagy csipke). Hasonlóan univerzális, a teljességet imitálja a szeméttelép műgyűjteménye (*Percnyi pontosság*). Ez a műfaj végtelenségig írható tovább. Befejezhetetlen. Mindig bővíthető. Mégis, meddig bővíthető?

Valami

*lapok magditól (a citromot tartó rabbi etc)
 egyszerűen hibetetlen, hogy végül is eljutott
 bielefeldbe dr oetker városába
 a metafora modern elméleteit tanulmányozza petőfi sj-nél
 egyszer még itt tágas és enyhén misztikus telepi szobájában
 amelyben a halinakötésű könyvek és az orosz tiszt festette
 giccscsacsákra csapó sasok között mindig felgyorsulnak a léptek
 (le kellene ellenőrizni tán enyhén lejt ott a parkett)
 fiam váratlanul megkérdezte tőle ki találta fel a pudingot
 dr oetker vágta rá meglepő határozottsággal
 nem dr dralle kérdezte fiam
 nem mondta magdi
 egyik lapján írja (amint elolvastam azt mondtam
 némileg tényleg sikerült megváltoztatnod az emberek szemléletét
 akár
 már kámfort is játszhatnál fulladó kántor):
 Egy chilei geológus mellett ülök, van neki egy 2,5x4x2 cm-es radírja,
 olyan, mintha üvegből lenne, majdnem átlátszó. Valahányszor ránézek,
 eszembe jutsz. Olyan Neked való „valami”...*

Tolnainak nemigen vannak „nagy” versei, inkább apró darabokból ciklusokat építve, az életmű utaláshálójával gazdagítva az egyes alkotásokat, alakítja életművét, az idézett vers az ily módon szemlélt életműben sem tekinthető antologikusnak. Egy vers a sok közül, amely talán éppen ezért magában hordozza Tolnai költészetének (nemcsak verseire gondolok) számos jellemző jegyét. Udvarok, a jelen és a múlt eldugott kis terei, metaforikussá emelt, ugyanakkor a metafora „mesterkéltségét” ironikusan jelző vakvágánya, kis adriai szigetek és igen gyakran „magánterületek” verseinek helyszínei, barátok, rokonok, ismerősök a hősök. Ők mozognak Újvidék, Budapest, Párizs, New York ismert helyein, nap nap után találkozhatunk velük, és itt jelennek meg ugyanakkor a lexikonszemélyiségek, de eljönnek világ végi, vagyis az események középpontjában lévő (Macondo!) kisvárosunkba is. Néha már azt sem tudjuk bizonyosan megállapítani, hogy nem lettünk-e mi magunk – ismertek, ismeretlenek – szócikk valami lexikonban. „egyszer majd a bélyegekre is rákerül / ugyanis vannak ismerőseim a főpostán” – mondja az *árvacsáth* beszélője a SZABADKA nevű papírhajó-modell kapcsán. Elégedetten tettem a *napokban* az ötforintos, Singer varrógépet ábrázoló bélyeg mellé azt a Horvátországból érkezett levélről leáztatott bélyeget, amelyen egy Krležát ábrázoló rajz jelzi, hogy száz éve született a mester. Krleža szunyókál a rajzon, mint egy jóságos bernáthegyi. (Tolnai idézi képzőművészeti esszégyűjteményében – *A meztelen bohóc*, Forum, Újvidék, 1992., 169. o. – Krleža egyik novella-portróját, amellyel egy Fara-Dzong nevű ellenszenves tisztet jelenít meg: „Százhuszonnyolc kilójával úgy szunyókált, mint mézáraskutya, mélyen és aszmatikusan lélegzett: a moloch hájas és zsíros hólyagjának jelképe.”) Krleža a Jugoszláv Lexikográfiai Intézet igazgatója volt pályája végén, az intézetet később róla nevezték el. Életművének, naplójának lexikalitá-

sát látva úgy tűnik, nemcsak tekintélyes értelmiségiként állt a Lexikográfiai Intézet élén, és nemcsak egy a nagy írók közül Tolnai panoptikumában. Naplójában az 1939-es újévet köszöntő szilveszterezés eseményeit regisztráló, ezek szimultaneitását szimuláló feljegyzései egy megszállott lexikográfusra vallanak: „Szabadkán egy túzoltó felakasztotta magát a toronyban, Petrinjában egy ismeretlen ember megölt egy másik ismeretlen embert, Milan Marjanović pedig kiadott egy verseskötvet *Mi, bolondok* címmel. [...] Tatai János prímás a Szomorú vasárnapot, az öngyilkosok himnuszát játszva szívszélhűdésben meghalt. Kosta Plavšićot Zomborban ugyanezen a napon ütötte meg a szél, és amikor apja ennek hírért vette, őt is megütötte a szél.” A legújabb Tolnai Világlexikonban közreműködők száma ellenőrizhetetlen. De ily módon, összemósódva immár szereplő, író, olvasó, valóban létezik. Persze, a „boldog beavatottak” számára.

Nemcsak terjedelménél fogva jellemző verse a *gyönggyel töltött browning* című. A versmonológ narrátora, a balettiskola növendéke felidézi nyaralásuk színhelyét, egy kis adriai szigetet, Vrniket. Az emlékezés előterében egy kék füzet tartalmának a leírása áll, amit a lány a szigeten olvasgatott. Vrnik lakói évszázadokon át abból éltek, hogy eladták maguk alól a követ, elfogyasztva lassan *szülőszigetüket*. Ezt a hagyományt folytatja (fejezi be) az utolsó élő kőfejtő. A helyszín attribútuma tehát a megszűnés. Ezzel áll szemben a kék füzet, amely a megsemmisülés leírásával születik. A kék füzet a lány apjáié, aki a gyöngy motívumához kapcsolódó jegyzeteket írt bele és egy novellát, amely arról szól, hogyan lapozgatott valaki (az apa?) egy másik kék füzetben, egy halott ember különös jegyzeteket tartalmazó kék füzetében. Ezeket a kis kék füzeteket lapozgatva ismernek magukra, egymásra, helyzetükre a poéma szereplői. A megszűnéssel párhuzamosan, a megszűnésből keletkezik a műalkotás, az elfogyás leírása teremti a verset. „abból a kis szigetből vették ki a történelem színhelyeihez / a kulisszáknál maradandóbbnak vélt anyagot / és az űr maradt / azúrba foglalt űr maradt a helyén / azúrba foglalt semmi / semmi-kő / azúrba foglalt semmi-ékkő”. A megszűnésnek-teremtésnek számos képe közül csak a legjellemzőbbet, gyakori motívumát, a gyöngyöt említtem. A vers jelentés- és érzelmi tartománya a kötetben és a megírása óta (1984) kiteljesedett életműben (*Wilhelm-dalok, árvacsáth*) tovább gazdagodott. A módszer, ahogy rögzít egy pillanatot, helyet annak minél szerzteágazóbb asszociatív idő- és térbeli kiterjedésével, olyan kivételesen fontos, egymást kiegészítő nagykompozíciókban igazolódott, mint a *Wilhelm-dalok* és az *árvacsáth*. Minél több lexikonszerűen ellenőrizhető részletet beemelni a költemények világába, bebizonyítva, igazolva annak létezését (közben fassbinder meghalt [...] az antillákon él egy méhfaj melynek nincs fullánkja...), igazolni, hogy valóban volt az a világ, amiről a vers szól, hogy valóban legyen, minél gazdagabban legyen ez a versbeli. Bár a gyöngy a gyakori használatától már kissé kopott. És a robbanások (Hiába robbantotta fel / a badobácsok (napféregk katona-bogarak) / gyújtószinórja / a napot...) is halkabban szólnak fülünkben (más költők is rákaptak erre a képre, érzékeny lírikusok virágokat robbantanak verseikben). Az azúrt is mértékletesebben kellene adagolni.

Meglepő nagyon közvetlen „istenes” verse (*Félek velem kivételt teszel*), egyelőre nem világos, hogy ez újabb verstípussá lehet-e költészetében, vagy csak röpke ötletről van szó. Hasonlóan különös az egyértelműen önmagához forduló, ötvenedik születésnapjára írott verse, a *Mamma*, egyike a kötet kiemelkedő, antologikus verseinek. Tolnai egyre hangsúlyosabb ritmikusságát is méltatnunk kell legalább egy mondat erejéig. A *Mi volt kérded a legszebb Dániában* cím hangzásával, ritmusával Tolnai egyik emléke-

zetes sora, verscíme, a vers maga egy nagyon személyes, mély alanyi költészet lehetőségeit mutatja meg. Motivumait újra és újra felvevő, megtisztító vagy további rétegeket rájuk rakó technikájára emlékeztetve nem mondok újat. Arról, hogy ebben az esetben egy versírói technikáról van szó, akkor tudunk megfedkezni, ha a vers (egyéb eszközökkel) érzékelteti velünk, hogy egy olyan személyiség áll a szöveg mögött, másképpen: hogy áll egy olyan személyiség a szöveg mögött, aki számára fontos, hogy mindezt közölje velünk, aki számára nem még egyszer megismételhető motívumként fontos az azúr, a kanül, az angyalok, a zsilett, a csipke. Ilyen a *Mi volt kérded a legszebb Dániában*, a *Bayer-aszpirin*, a *Bus*, a *Tarjáni siratófal*, a *Vérhas lepra etc.*, a *Vérző raszter* stb.) A személyiségzavar ellenére ilyen a *gyönggyel töltött browning* is. (Nem tudja ugyan megteremteni azt a személyiséget, akit szeretne, ugyanaz a személy szólal meg itt is, mint a *Dániában*, mint az *Ómamában*, a *Mammában* akár. De ezt tudomásul vesszük, mert az a személyiség a sikertelen átalakulás kudarcával együtt intenzíven jelen van.) Nem ilyen viszont a *Dohnányi*, az *Udine*, sajnos, nem ilyen *Az ő arcát alátétnek*, *A tengerről verselve*, az *Életjel*, *Az irokéz focista*. De ne tovább! Tolnainak lényegében ebben a kötetben átfogott alkotói periódusával (mert egy-egy fejezete lehetne a *Gyökérrágó*, a *Wilhelm-dalok*, az *árvacsáth*, sőt a *Rokokokokó* is) kapcsolatban ugyanis van egy különös gondom: hogyan mérhető fel, hogyan, milyen szempontok szerint értékelhető ez az életmű, ami itt mellettünk születik, és mi vagyunk a szereplői. Tolnai különös kegyetlenséggel, örömmel hozza kellemetlen helyzetbe – versbe – környezetét: megírja őket. A szó szoros értelmében, ellenőrizhetően. Nem segít semmilyen elvonatkoztatás. Hiába figyelmeztetjük magunkat, hogy itt költészetről van szó, más az élet és más a műalkotás, nincs esélyünk arra, hogy mindennapi tapasztalatainkat félretéve, érdeklődő, élményre váró olvasóként olvassuk könyveit. Az életmű ismerői akkor is ebbe a familiáris helyzetbe kerülnek, ha nem ismerik *személyesen a szerzőt*. Látják fényképeit a könyveken, különböző, bizonytalan műfajú írásai, interjúi, egyéb alkalmi megnyilatkozásai alapján, amelyek nagy része az utókor számára is fennmarad, az érdeklődő úgy szemléli ezt a világot, mintha maga is a baráti körhöz, a rokonsághoz tartozna. Örülhetünk, hogy ez az ember itt él köztünk – írja Darvasi, pontosabban idézi az ÉS-ben (1993. szeptember 3., 4. o.) megjelent „csöndes, családias szöszöléseiben” Parti Nagyot, aki ezt alkalmilag mondta Tatán, nyilván szűk körnek, de hát mi mindenütt ott vagyunk. Hogyan értékelhető ez a fraternizálás, amikor az olvasót bevonja mindennapi élete eseményeibe, rakosgatja előtte intim semmiségeit az asztalon, bizalmas apróságokkal állítja a maga oldalára, már-már érdekeltté, cinkossá teszi. Hogyan értékelhető az, hogy megírja az én mindennapjaimat, tárgyaimat, szülőfalumat, engem? Hiszen ismerjük magdit, petőfi sj-t, tudjuk, hol van a vakvágány. Hiszen naponta biciklizünk, bicikliztünk el Szárits János légcsaváros-kerékpáros emlékműve előtt. „hiszen hogyan lehet a tükörfürdő bakotát / a bakota tanító bácsi nélkül említeni / a tyúkok csipegeték adóján az agyvelejt”. Figyelhetek-e arra – én, a filológus –, hogy itt a *gyökérrágó* c. kötet egyik sorát variálja, amikor annak a tanítónak a haláláról ír, aki apámat írni tanította? Korlátok ezek vagy erények? Részünkről? Részéről?

Bármennyire szégyenletes, a *Wilhelm-dalok*, az *árvacsáthot*, a *Versek könyvét* szomorúan, nosztalgiaival olvastam, olvasom. Közben-közben eszembe villan, hogy most egy irodalmi alkotást tanulmányozok, netalán recenzióírással szándékával, megfigyelek néhány sajátosságot (általában a kevésbé sűrű, a kevésbé hangsúlyos versekben), a Tolnai-féle asszociatív verstechnikát, a sajátos szójátékokat, ritmikai futamokat, de ezekben a könyvekben járva én Vajdaságra gondolok, Kanizsára, Szabadkára, Új-

vidékre, Palicsra, Adorjánra, azokra a régi, azokra a mostani emberekre, akik *szerepelnek* a könyvben (akárha egy falusi amatőr színelőadáson játszanák önmagukat), összeírta őket a Tolnai egy megszűnő életformáról, világról készülő lexikonba; a sajátos szókinccs, a mondatszerkesztés szülőfalumat juttatja eszembe, és valami olyasmit érzek, amiről nem merném azt állítani, hogy esztétikai jellegű. De az ellenkezőjét sem. Mert igazából minden jó *regény* ott játszódik körülöttünk, az ismert házakban járnak-kelnek az emberek, otthon vagyunk Bovaryné normandiai világában (Péter, valóban Te lennél Mme Bovary?)

Nem vállalom az értékelést. Értékelhető-e? Bizonyára igen. De nem találok azt a mércét, amivel mérhető. Milyen mérce méltó az életműhöz? *Wilhelm*hez, az *árva-csáthoz*, a *Bayer-aszpirin*hez... Nem tudom elképzelni, milyen irányt vehet ezután ez a költői pálya, lehetséges-e tovább írni a lexikont. Összegzés helyett megfutamodom. Korszerűtlenek lennének az eszközei? Már csak önmagát ismétli? Nem fejlődik, korábbi eszközeit variálja? Miről beszélünk? Miféle eszközökről? Hiszen magunk között vagyunk! Mi csak beszélgetünk. Mondjuk újra és újra ugyanazt, meséljük sokszor mesélt történeteinket. Mióta is? Mióta tart ez? Lehullottak már a levelek? (*Széphalom Könyvműhely, 1992.*)

Ladányi István

A nem-professzionista lírikus

TÓTH ERZSÉBET: ARCOD MÖGÖTT MÁJUS

A lexikonszerű adatok ezúttal sokatmondóak. Tóth Erzsébet első verseskönyve, az *Egy végtelen vers közepe*, 1979-ben jelent meg; a második, a *Gyertyaszentelő* 1982-ben; a harmadik, az *Arcod mögött május* tizenegy évvel később, 1993-ban.

Vajon miről árulkodik a tizenegy évnyi kihagyás? Talán a megsűrűsödött politikai, közéleti események elől vonult háttérbe a költő? Ez így furcsán hangzik, mert ő az első megszólalása óta szívvel-lélekkel politizált; több szabadságot követelt önmagának és nemzetének, s a politika mindig létének centrumában volt a szerelemmel együtt, úgy, ahogy ezt a hazai költészetben oly sokszor tapasztaltuk.

Más azonban felhajtóerőnek érezni a politikát a nem kívánt hatalom nehézkedésével szemben, és más élni vele, ahogy a bankár fialtatja tőkéjét, vagy mint ahogy a katoná érvényesíti fölényét a fegyver birtokában. Tóth Erzsébet politikai töltésű költészetét a dac és a kockázat táplálta. Az igazmondás ma már kisebb kockázattal jár, mint a nyolcvanas évek első felében. Gondolom, ennél fogva egy ideje nem a szembenállás, hanem a békességkeresés vagy a félrehúzódság felel meg Tóth Erzsébet ízlésének.

A kritikus számára, aki elejétől fogva rokonszenvvel kísérte figyelemmel Tóth Erzsébet munkáját, most némi zavart érez magában. Azt szeretné, ha a költő művészi fejlődése, művének gyarapodása nem állapotna meg. De közben be kell látnia, hogy ez az időszak – legalábbis az utóbbi négy-öt év – nem Tóth Erzsébet ideje, a vers, az alkotás szempontjából. A demokrácia, mint intézményesített állapot, neki olyan, mint hal-